

УДК [94+62] (477) «194/197»

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОБУТОВОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У 50-80-ті РОКИ ХХ ст.*Ольга Лісовська*

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. І. Гонти, 36
e-mail: Lisovskaolya@ukr.net

В умовах панування командно-адміністративної системи в Українській РСР негативні явища давалися взнаки і в соціальній сфері. Загальмування темпів зростання економіки у сукупності із залишковими принципами фінансування соціальних програм відбулося на рівні добробуту народу. І хоча у 1960-1980-х роках спостерігається підвищення заробітної плати трудящих, житлове будівництво, безкоштовна медична допомога, проте життєвий рівень народу загалом залишався істотно нижчим, ніж у більшості розвинутих капіталістичних країн.

Низький життєвий рівень десятків мільйонів радянських людей, відсутність ефективних стимулів до праці викликали процеси фізичної та соціальної деградації, разом з якою Україна впритул наблизилася до кризи соціально-економічної системи. Вже у другій половині 1980-х років ця криза набула дуже гострого характеру. Висвітлення питань, пов'язаних із матеріально-технічним забезпеченням побутового життя селян Української РСР є актуальним, особливо для відтворення цілісної реальної картини історії українського села 1950-1980-х років.

Тема даного дослідження знайшла часткове висвітлення у радянській історіографії, в якій з ідеологічних причин, дані, що характеризували рівень матеріально-технічного забезпечення соціальної сфери українського села у 1950-1980-ті роки, подавалися вибірково, увага акцентувалася лише на досягненнях і позитивних показниках, замовчувалися недоліки та наявні проблеми. У сучасній історичній науці низка дослідників вже зробили спробу переосмислити досягнення радянського села у забезпеченні побутового життя українських селян [2-3; 10]. Висвітлення цього питання на нових методологічних засадах простежується у низці праць І.В. Рибачка, що є необхідним для відтворення неупередженої соціальної історії українського села в означений період [8-9]. Хоча, здебільшого, питання побутового життя селян розглядаються у контексті розвитку всієї

аграрної історії Української РСР [1; 4].

Метою даного дослідження є акцент уваги на проблемах матеріально-технічного забезпечення побутового життя українських селян у 50-80-х роках ХХ ст. Автор ставить перед собою наступні завдання: на основі джерел показати реальне матеріальне та технічне забезпечення у селі; охарактеризувати фінансове забезпечення соціальної сфери; з'ясувати роль держави у покращенні даної сфери.

У 1965 році розпочалося будівництво експериментально-показових сіл. Для цього було вибрано 15 населених пунктів у різних областях республіки, на спорудження яких витрачено більш як 55 млн. крб. Нові села мали високий рівень комунального та культурно-побутового обслуговування, що раніше було характерним лише для міст [9, с. 118]. У такі села держава вкладала величезні кошти не тільки на будівництво житла, але й на культурно-побутові заклади, прокладання шляхів із твердим покриттям, газифікацію, електрифікацію тощо. Водночас багато колгоспів і радгоспів не мали під'їзних шляхів із твердим покриттям до тваринницьких ферм і шляхів, що пов'язували вулиці з центральною садибою колгоспу, районним центром. Більшості господарств держава виділяла на соціальну інфраструктуру села надто мізерні кошти, а деяким і зовсім не виділяла. Особливо це стосується так званих неперспективних сіл, що були на грані вимирання.

Експериментально-показове будівництво призвело до того, що невелика група сіл перетворилася у селища міського типу, які слугували для проведення семінарів, нарад, конференцій, екскурсій від районного до всесоюзного рівня. Вони часто приймали іноземні делегації для ознайомлення з роботою господарств.

У вересні 1968 року ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняла постанову «Про впорядкування будівництва на селі» для поступового перетворення населених пунктів в облаштовані селища з добрими житловими та культурно-побутовими умовами, які б задовольнили

запити сільського населення, планувалося призупинити соціально-побутовий розвиток невеликих сіл, а вивільнені кошти вкласти у соціальну інфраструктуру сіл, які мали виробничу та соціальну перспективу розвитку.

У 1978 році Держбуд УРСР визначив можливість подальшого розвитку 18,8 тис. сіл, або близько 63% від загального числа, як перспективних. Розвитку решти сіл, по суті, не приділялося ніякої уваги. У них нічого не будувалося, закривалися школи, клуби, підприємства торгівлі, побуту, медичне обслуговування було на найнижчому рівні. І як результат – ці села швидко «старіли», працездатна частина жителів переїжджала у міста. Це у свою чергу збільшувало дефіцит трудових ресурсів, призводило до великих витрат колгоспів і радгоспів. На квітневому Пленумі ЦК Компартії України, який відбувся у 1979 році, було визнано помилковим підхід до поділу населених пунктів на перспективні та неперспективні.

У другій половині 1960-х років дещо поживалося житлове будівництво на селі, проте, в основному, колгоспники будували собі будинки за власні кошти і своїми власними силами. Тільки у деяких селах з'являлися житлові будинки, збудовані на кошти колгоспів. Вони переважно були призначені для голів колгоспів та інших керівників правління. Кошти, виділені на будівництво житла, були не лише мізерними, але й часто використовувалися не за призначенням. Факти неправильного використання колгоспних коштів мали місце у господарствах Житомирської, Закарпатської, Миколаївської, Хмельницької, Кримської областей [4, с. 265-266].

Приблизно 0,52% сімей, які проживали у сільській місцевості, для опалення своїх будинків користувалися газом, 98% хат не мали каналізації, зовсім відсутнє гаряче водопостачання. На кінець 1980-х років лише 1260 сільських населених пунктів (переважно райцентри) мали водогін, 213 каналізацію. Не більше 2% сіл республіки були підключені до централізованої мережі.

Низка колгоспів намагалася покращувати побутові умови за свої кошти. Так, у декількох районах Вінницької області господарства за власні кошти і з власних будівельних матеріалів вели будівництво торговельних підприємств споживчої кооперації. Організації обласпоживспілки ці роботи не оплачували. У 1978 р. підприємства побутового обслуговування УРСР заборгували колгоспам 1,1 млн. крб. У низці колгоспів кошти використовувалися насамперед на будівництво доріг район-

ного й обласного значення. На 1 жовтня 1978 р. сума таких коштів складала 24,8 млн. крб. [5, с. 5].

На комунально-побутове та житлове освітлення на селі витрачалося у 2,5 рази менше електроенергії, ніж у місті. У результаті забезпеченість сільського населення електропобутовими машинами та приладами залишалася недостатньою. У 1968 р. із загальної кількості жителів села користувалися холодильниками 5%, телевізорами – 25%, пральними машинами – 16%, електропрасками – 95%.

У 1965 році на селі нараховувалося 492 тис. радіотрансляційних точок, у 1970 р. – 9278 тис. Але п'ята частина сільських хат залишалася без них. На середину 1970-х років чисельність радіотрансляційних точок було доведено до 11012, у 1982 р. – до 13166 тис. одиниць. На початку 1980-х років у селах республіки нараховувалося 674 тис. хат, не підключених до радіотрансляційної мережі. У 1970 році практично було завершено телефонізацію колгоспів і сільських рад, до сільської телефонної мережі було підключено 200 тис. телефонних апаратів, у 1985 р. – 743 тис.

Важке матеріально-технічне становище було і в сільській медицині. Як правило, на селі переважили невеликі лікарні, недостатньо обладнані медичною апаратурою, особливо засобами та приладами діагностики. Переважна більшість сільських лікарень розташовувалася у старих, не відремонтованих, малоприсосованих і тісних приміщеннях. 49% сільських фельдшерсько-акушерських пунктів області перебували в аварійних приміщеннях.

На початку 50-х років ХХ ст. рентгенівські апарати мали 65,6% районних лікарень, а у сільських дільничних лікарнях – лише 24% [14, арк. 14]. Не змінилось на краще таке становище на початку й у середині 1960-х років. У 1965 році з 2241 сільської дільничної лікарні лише 87,3% було обладнано клініко-діагностичними, 61,1% – фізично-терапевтичними лабораторіями, 45,6% – рентгенівськими кабінетами, 2,8% – електрокардіографами. У 1970 р. 97,3% лікарень мали фізико-терапевтичні кабінети, 67,8% – електрокардіографи, 37,8% – кабінети з переливання крові, 31,3% – патологоанатомічні відділення [9, с. 194-197]. Лише близько 50% сільських лікарень мали свій транспорт, причому в основному кінний, а то й зовсім ніякого. Такий стан здебільшого призводив до того, що значна кількість хворих з віддалених сіл не отримувала кваліфікованої медичної допомоги.

Школи Української РСР не мали відповідно

навчально-матеріальної бази, у них була велика кількість аварійних, непридатних шкільних приміщень, без електропостачання, каналізації, спортивних залів і майстерень для трудового навчання, з украй бідним оснащенням та устаткуванням і наочними посібниками. Таке скрутне становище було наслідком фінансової політики держави, яка зменшувала витрати на освіту.

Найскладнішою проблемою, пов'язаною із створенням на селі постійно діючих дошкільних закладів, залишалася наявність приміщень, які б дозволили створити для дітей необхідні побутові умови. Досить складною для дошкільних закладів залишалася проблема забезпеченості твердим і м'яким інвентарем, ігровими площадками, гойдалками.

Основними видами культурного дозвілля сільської молоді залишалися вечори танців і перегляд кінофільмів. Проте за числом відвідувань кіносеансів село суттєво відставало від міста. На початку 1970-х років на одного сільського мешканця припадало 20 кінопереглядів, а на сільського – 16 [12, арк. 30]. У 1960 р. сільське населення обслуговувало 11,3 тис. стаціонарних і 4,5 тис. пересувних кіноустановок. Їх кількість до кінця 1980-х років зросла вдвічі [3, с. 123]. Діяльність кіномережі на селі мала низку проблем: села не забезпечувалися належною й якісною кіноапаратурою, як правило вона була дуже застарілою, іноді взагалі відсутня. Якщо говорити за клуби, то на кінець 1950-х років 42% з них не були радіофіковані [11, арк. 13].

На процес кінофікації села негативний вплив справила політика укрупнення сіл, ліквідація так званих «неперспективних» поселень. Останні були просто позбавлені кінообслуговування.

Про рівень купівельної спроможності сільських жителів певною мірою свідчив показник забезпечення їх автомобілями. Наприкінці 1980-х рр. на тисячу сільських жителів припадало 66 власних легкових автомобілів, на 4 більше, ніж у містах. Однак зазначений показник свідчив скоріше не про заможність людей, а про те, що такий важливий атрибут цивілізованого побуту та засіб пересування у більшості країн світу, як автомобіль, у «Країні Рад» до кінця 80-х рр. ХХ ст. залишався предметом розкоші. Більш того, власний автомобіль являв собою один з головних привілеїв окремих прошарків суспільства. Придбати автомобіль можна було практично лише за рознарядкою, ухваленою керівництвом господарства, парткомом і профкомом. Переважній більшості

людей, у тому числі селянам, залишалося або чекати своєї черги багато років або тримати зайві гроші в установах Ощадбанку. За 1960-1987 рр. сума вкладів у них сільського населення зросла з 0,4 до 16,2 млрд. крб., що свідчило не тільки про зростання добробуту людей, але й про незадоволений попит на товари тривалого призначення.

У кінці 70-х – сер. 80-х років ХХ ст. проводжувало звучати чимало гучних закликів на різноманітних партійних з'їздах, покликаних створити видимість роботи з перебудови соціально-побутової сфери українського села. Зокрема, у 1980-ті роки було продовжено практику проведення резонансних кампаній щодо широкомасштабного впорядкування сіл. Були розроблені широко розрекламовані комплексні програми соціально-економічного перетворення села силами колгоспів і радгоспів, характерною особливістю яких був перерозподіл коштів на користь невинного будівництва, насамперед житла, доріг, газифікації, благоустрою сіл із використанням для цього матеріально-технічних і фінансових можливостей колгоспів, радгоспів, підприємств, організацій.

У прикордонних селах було побудовано низку шкіл, медпунктів, будинків культури, здійснено електрифікацію та телефонізацію, перекрито шифером більше 500 селянських будинків [13, арк. 6].

Проте для більшості колгоспів республіки такі вкладення у соціальну інфраструктуру залишалися непосильними. У 1980-х роках в УРСР нараховувалося понад 40% нерентабельних колгоспів, у середині 1980-х років, за даними офіційної статистики, 959 колгоспів республіки перебували на межі банкрутства. У 1980 р. була розроблена комплексна програма соціально-культурного розвитку села в УРСР на 1981-1985 рр. і на перспективу до 1990 р. [15, арк. 48].

У 1982 р. прийнято Продовольчу програму, яка передбачала здійснення комплексного соціально-побутового розвитку села за рахунок збільшення державних капіталовкладень. Але програмні постанови залишилися нереалізованими через кризові явища в економіці. За Продовольчою програмою, у ХІ п'ятиріччі частка витрат на поліпшення соціальної сфери становила 6,8 млрд. крб. державних капіталовкладень і коштів колгоспів, з них 3 млрд. – на культурно-побутове будівництво на селі [6, с. 36-39].

Збільшення капітальних вкладень у соціальну сферу села дало позитивні зміни. Разом із тим, кошти, виділені на розвиток соціальної інфраструктури села, не дозволяли подолати

хронічне відставання села від міста. Більшість сільських населених пунктів була погано упорядкована, в них не було налагоджено комунальне обслуговування, поставлено на належному рівні медичне, торговельне та культурно-побутове обслуговування. Селянин продовжував залишатися людиною нижчої категорії за пенсіями, за постачанням, за умовами життя.

Байдужість радянської держави до покращення технічних запитів сільського населення, залишкове фінансування соціальної сфери, недооцінка зміцнення її матеріальної бази породжували значні проблеми в українських селах. Все більше і більше людей з кожним роком переїздили до міст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Історія українського селянства: Нариси в 2 т. / В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2006. – Т. 2. / О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова й ін. – 2006. – 652 с., іл.
2. Кривчик Г.Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 1960-1980-ті роки / Г.Г. Кривчик // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 24-34.
3. Кривчик Г.Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. XX ст.) / Г.Г. Кривчик. – Д.: Вид-во Дніпро-

петровського університету, 2001. – 192 с.

4. Панченко П.П. Аграрна історія України: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп. / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 342 с.
5. Про державний план розвитку народного господарства УРСР на 1967 рік // Сільські вісті. – 1966. – № 296. – 24 грудня. – С. 1.
6. Про підсумки травневого (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС і завдання республіканської партійної організації, що впливають з його рішень і доповіді тов. Л.І. Брежнєва «Про продовольчу програму СРСР на період до 1990 р. і заходи по її реалізації». Постанова Пленуму ЦК КПУ // Комуніст України. – 1982. – № 8. – С. 4-35.
7. Пушкаренко П. Соціально-економічний розвиток села / П. Пушкаренко // Сільські вісті. – 1968. – № 3. – 21 грудня. – С. 2.
8. Рибак І. Соціально-побутова структура українського села / І. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2000. – 304 с.
9. Рибак І. Соціальна інфраструктура українського села: зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. XX ст.) / І.В. Рибак. – К.: Рідний край, 1997. – 165 с. з іл.
10. Романюк І.М. Українське село в 50-ті – першій половині 60-х рр. XX століття / І.М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с.
11. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф.4648, оп.1, спр.448.
12. Там само, ф.585, оп.24, спр.1330.
13. Там само, ф.2, оп.14, спр.5643.
14. Там само, ф.342, оп.15, спр.3317.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.2, спр.671, 201 арк.

Лісовська Ольга *Матеріально-технічне забезпечення побутового життя українських селян у 50-80-ті роки XX ст.*

У статті проаналізовано матеріально-технічне забезпечення побутового життя мешканців українського села у 1950-1980-х роках. Автором зроблені висновки, що кошти, виділені на розвиток соціальної інфраструктури села, не дозволяли подолати хронічне відставання села від міста. Більшість сільських населених пунктів була погано упорядкована, в них не було налагоджено комунальне обслуговування, поставлено на належному рівні медичне, торговельне та культурно-побутове обслуговування. У кінці 1980-х рр. значна частина сільських жителів не мала змоги користуватися більшістю побутових зручностей.

Ключові слова: українське село, матеріально-технічне забезпечення, соціальна сфера, інфраструктура, побутове становище

Лисовская Ольга *Материально-техническое обеспечение бытовой жизни украинских крестьян в 50-80-е годы XX в.*

В статье проанализировано материально-техническое обеспечение бытовой жизни жителей украинского села в 1950-1980-х годах. Автором сделаны выводы, что средства, выделенные на развитие социальной инфраструктуры села, не позволяли преодолеть хроническое отставание села от города. Большинство сельских населенных пунктов была плохо благоустроенная, в них не было налажено коммунальное обслуживание, не поставлены на должном уровне медицинское, торговое и культурно-бытовое обслуживание. В конце 1980-х гг. XX века у значительной части сельских жителей не было возможности пользоваться большинством бытовых удобств.

Ключевые слова: украинское село, материально-техническое обеспечение, социальная сфера, инфраструктура, бытовое положение

Lisovska Olga *Material and technical support of everyday life of Ukrainian peasants in 50-80s years of the 20th century*

The article analyzes the material and technical support of everyday life of the inhabitants in Ukrainian villages in 1950-1980s. The main directions of state social policy aiming at financial support of peasants' everyday life in the studied period are examined; the achievements and failures of the leadership are accentuated. The author makes the conclusion that the increase of capital investment in the village social life resulted in positive changes. However, the funds allocated for the development of social infrastructure in villages did not allow overcoming the gap between the village and the city. Most villages were not properly equipped; they did not have well-established municipal services, and medical, commercial, cultural and social services could not meet the requirements. In the late 1980s many rural residents were not able to use all amenities.

Soviet state refusal to improve technical situation in the rural areas, residual social funding, underestimation of strengthening villagers' material base caused in the significant problems in Ukrainian villages. Every year more and more people moved to cities.

Keywords: Ukrainian village, material and technical support, everyday life, social issues, infrastructure

Рецензенти:
Михайлуца М.І., д.і.н., професор
Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 21.02.2017 р.